

УДК 792.9

DOI <https://doi.org/10.32782/art-studies.2023-1-4>

ВЕРСІЇ РІЗДВЯНОГО ВЕРТЕПУ. ВИСТАВА КИЇВСЬКОГО ТЕАТРУ-СТУДІЇ «МІСТ» В ІНСЦЕНІЗАЦІЇ ТА ПОСТАНОВЦІ ХУДОЖНЬОГО КЕРІВНИКА ТЕАТРУ – ЮЛІЇ ГАСИЛІНОЇ

Кореняк Олена Юріївна,

старший науковий співробітник

відділу українських народних інструментів

Музею театрального, музичного та кіномистецтва України

ORCID ID: 0000-0003-3633-1525

Стаття присвячена Різдвяному Вертепу. Автор висвітлює окремі постановки, у яких задіяні матеріали з фондової колекції Музею театрального, музичного та кіномистецтва України. У статті розглянуто Різдвяний Вертеп Київського театру-студії «МІСТ» у постановці художнього керівника театру Юлії Гасиліної (1970–2020). Ця ігрова вистава стала репертуарною і мала декілька різних версій у супроводі ансамблю артистів театру, Фольклорного гурту «Божичі», а також ансамблю артистів Студії при Народному хорі ім. Г. Верьовки. Подано фрагмент сценарію Вертепу з тіньовим театром. У виставі звучать українські народні музичні інструменти.

Ключові слова: Українське Бароко, Різдвяний Вертеп, театр, вистава, режисер, художник, Київський театр-студія «МІСТ», Музей театрального, музичного та кіномистецтва України.

Koreniak Olena. A version of the Christmas Nativity Scene. A performance by the Kyiv Studio Theater “MIST” staged and directed by the artistic director of the theater – Yulia Gasylina

This article is dedicated to Verterp – Ukrainian Christmas performance. The author defines Verterp performances based on collection of Museum of theatre, music and cinematography of Ukraine. Verterp of Kyiv Theater “MIST” by director Yulia Gasylina (1970–2020) had different versions with ensemble of theatre artists, with Folk band “Bojychi” and ensemble of artists from Veryovka, folk choir studio. In the article there is a fragment of the performance with shadow theatre. In this Verterp actors play on Ukrainian folk instruments.

Key words: Ukrainian Baroque, Christmas performance Verterp, theatre, performance, director, artist, Kyiv Theatre “MIST”, Museum of theatre, music and cinematography of Ukraine.

Вступ. Різдвяні та новорічні свята в Україні завжди були в пошані і поєднували багато різних звичаїв та обрядів. Найулюбленішим українським театральним дійством на Різдво є Вертепна вистава. В основі сюжету Різдвяного Вертепу покладено Євангельську оповідь про народження Спасителя світу. Як окреме дійство Вертеп виник під впливом Різдвяної шкільної драми XVII – XVIII ст. і є її адаптованим варіантом [4, с. 294]. Функціонування Вертепу в народному побуті протягом століть із демонстрацією зіткнення добра і зла в ігровій формі по праву вважається феноменом культури.

Матеріали і методи. У статті використано дані про постановки Різдвяного Вертепу – як лялькові, так і ігрові – із залученням

матеріалів фондової колекції Музею театрального, музичного та кіномистецтва України, а також охарактеризовано ігрову виставу Київського театру-студії «МІСТ» за керівництвом Юлії Гасиліної. У дослідженні використано емпіричний метод опису вистави, а також порівняльного аналізу, зіставлення, пояснення, порівняльно-історичний метод і узагальнення.

Результати. Як зазначає театрознавець Р. Пилипчук, згідно із записами на ставищанській Вертепній скрині, Вертеп як Різдвяне лялькове дійство функціонував на українських теренах вже в кінці XVI ст. Запис на Вертепній скрині датується 1591 роком і збігається з роком видання знаменитої шкільної декламації – панегірика «Просфоними»,

написаної і представленої молодшими учнями Львівської братської школи з нагоди візиту митрополита Київського і Галицького Михайла Рогози в січні 1591 року до Львова у церковних справах [2, с. 70–71]. З цієї дати Р. Пилипчук вважає доцільним вести відлік часу зародження українського театру [3].

У XVII – XVIII ст., коли культурно-мистецькі зв'язки з Європою набули ширшого розвитку, Різдвяна шкільна драма – вистава в акторському виконанні, і Вертеп, як ляльковий театр, стають повноправними жанрами українського театрального мистецтва, що акумулюють традиції та звичаї зимового календарного циклу. В цей час поширенню і популяризації Різдвяного Вертепного дійства сприяла діяльність студентів, або, як їх раніше називали, «спудеїв», Києво-Могилянської та Острозької академій, а також учнів братських шкіл та колеґіумів, які ходили зі скриненю з ляльками по містах і селах, показуючи вертепні вистави.

До Різдвяного вертепного дійства зверталися у XIX – XX ст. такі українські драматурги, як П. Куліш, Л. Старицька-Черняхівська, М. Куліш, Р. Володимир, В. Шевчук; у поезії – Л. Глібов, І. Калинець, Г. Чубай, В. Стус, Д. Павличко, І. Малкович, В. Базилевський, В. Кордун, В. Осадчий, Д. Кремень. У прозі та публіцистиці традиції Вертепу є у творах С. Єфремова, А. Любченка, І. Багряного, А. Шевчука; наукові розвідки здійснювали І. Франко, В. Перетц, О. Кисіль, Л. Курбас, В. Дога, О. Ведміцький, Ю. Смолич, О. Фрейденберг, М. Грушевський, Ю. Шевельов, М. Сулима, В. Неборак [6, с. 608].

Сміливим прикладом повернення до традицій Різдвяного Вертепу після десятиліть панування радянської ідеологічної доктрини з її обов'язковою атеїстичною пропагандою є постановка Українського Вертепу у 1975–1976 рр. в Харкові за керівництва Харківського театру ляльок видатного актор-лялькаря, режисера і театрального діяча Віктора Афанасьєва (1917–1987). Це була студентська вистава у постановці режисера Олександра Інюточкіна. Головним ініціатором постановки Вертепу була унікально

обдарована особистість – сценограф, графік, монументаліст, ілюстратор і карикатурист Олексій Щеглов (1908–1980). У 1955–1980 рр. він обіймав посаду головного художника Харківського лялькового театру.

Для постановки Вертепу художник О. Щеглов створив ляльок, макет вертепної скрині та музичні інструменти: бугай, козобас і бубен [1, с. 41–44]. О. Щеглов виготовив два комплекти українських народних інструментів: один – для ляльок, які діяли перед глядачами, а другий – для акторів хору, які озвучували ляльок. Під час розпису музичних інструментів художник звернувся до образів українського народного мистецтва, зокрема зобразив козака Мамаю, танцюючу молоду пару в українських строях. У питаннях виготовлення музичних інструментів О. Щеглов консультувався із завідуючим Відділу українських народних інструментів Державного музею театрального, музичного та кіномистецтва УРСР Леонідом Черкаським. У комплекті музичних інструментів, на яких актори-хористи грали під час вистави, були цимбали і старосвітська бандура XIX ст., яку художник придбав для цієї цілі в Харкові.

Ескізи художника до цієї вистави, ляльки, вертепна скринька і музичні інструменти за заповітом О. Щеглова після 1980 р. потрапили до музейної колекції. Козобас, розписаний художником, відвідувачі музею мають змогу побачити в експозиції на постійній виставці українських народних музичних інструментів «Живі струни України». Бугай працівники музею демонструють глядачам під час проведення екскурсії на виставці. Старосвітська бандура з Вертепу зберігається у фондах Відділу українських народних музичних інструментів. У 2022–2023 рр. цей інструмент відреставрували майстри В. Вікснін та Р. Костина. Музичні інструменти художника О. Щеглова неодноразово залучалися до виставок Відділу українських народних інструментів Музею театрального, музичного та кіномистецтва України.

Сьогодні українське суспільство переживає новий сплеск інтересу до втілення театральних традицій Різдвяного Вертепу та оновленої

актуалізації цього давнього сюжету. До нього звертаються сучасні режисери.

Різдвяний Вертеп українські режисери ставлять і як лялькову виставу, і як ігровий спектакль із живими акторами. Прикладом такого поєднання акторської гри з ляльковою виставою є спектакль «Старий Вертеп на Новий лад» – це Вертеп мистецької спільноти «Собака Бро» за керівництва режисера, сценариста і художниці-лялькарки Інесси Кужом. У авторській музично-віршованій ляльковій виставі були використані матеріали із Сокиринського Галаганівського Вертепу.

Сокиринський, або Галаганівський, Вертеп 1770 р. є найдавнішою збереженою пам'яткою в Україні. Вертепна скриня, автентичні ляльки, текст із нотами були залучені до фондової колекції Музею театрального, музичного та кіномистецтва України у 1929 р. зусиллями видатного театрознавця Петра Руліна (1892–1940), який у 1926–1936 рр. обіймав посаду директора музею.

Для постановки спектаклю «Старий Вертеп на Новий лад» художниці Інеса Кужом і Ольга Литвиненко створили репліки ляльок Сокиринського Галаганівського Вертепу. Захід із показом цієї вистави відбувся у Музеї театрального, музичного та кіномистецтва України 7 лютого 2021 р.

У 2021 р. художник Богдан Поліщук із колективом однодумців, таких як Олена Поліщук (сценографія), Руслан Кірш (вокал), Надія Купчинаська (вокал), Олексій Фіщук (вокал), Павло Москаленко (вокал), Любов Тітаренко (клавесин), В'ячеслав Соболев (звукорежисер), Марія Волкова (художниця по світлу та оператор ефірного монтажу), Лідія Карпенко (PR-координаторка) поставив перформанс «Вертеп. Небарокова містерія» також за матеріалами найдавнішого Сокиринського, або Галаганівського, Вертепу 1770 р.

Для здійснення постановки перформансу «Вертеп. Небарокова містерія» режисер Богдан Поліщук задіяв експертів, таких як Роман Меліш (контратенор, соліст європейських ансамблів старовинної музики та Ансамблю класичної музики ім. Б. Лятошинського

Національного будинку органної та камерної музики, випускник Scola Cantorum Basiliensis), Євгенія Ігнатенко (кандидатка мистецтвознавства, доцентка кафедри старовинної музики Національної музичної академії України ім. П. Чайковського) і Олена Кореняк (старший науковий співробітник Музею театрального, музичного та кіномистецтва України).

Прем'єрний показ перформансу «Вертеп. Небарокова містерія» відбувся у Великій Лаврській дзвіниці 15–16 жовтня 2021 р. У виставі звучать оригінальний текст Сокиринського Вертепу і музичні матеріали. Однак перформанс Б. Поліщука, як і у спектаклі І. Кужом, є не реставрацією давньої вистави, а його сучасним прочитанням. Музична складова частина перформансу – це творча інтерпретація оригінальних текстів Сокиринського Вертепу із залученням українських народних інструментів (телинки, дзвіночків) і виконанням класичних творів на клавесині.

Інколи звернення сучасних режисерів до Різдвяного Вертепу збігається з переломними подіями у нашому бурхливому теперішньому сьогоденні.

Так, у січні 2014 р. у приміщенні Київської міської державної адміністрації відбулася прем'єра Різдвяного Вертепу Київського театру-студії «МІСТ» в інсценізації та постановці художнього керівника театру Юлії Гасиліної. Ігрове дійство відбувалось у музичному супроводі ансамблю Студії при Народному хорі ім. Г. Верьовки, керівники: Сусанна Карпенко та Ілля Фетисов.

Різдвяний Вертеп у постановці художнього керівництва Київського театру-студії «МІСТ» Юлії Гасиліної (1970–2020) є продовженням мистецьких пошуків колективу у царині тематики українського бароко.

В основі структури Вертепної вистави – ідея поєднання основної дії з комічними інтермедіями, як це характерно для барокових вистав шкільного театру. Час дії ніби вбирає в себе давні події, описані в Євангелії, що відбулися у Віфлеємі та Єрусалимі. Водночас у виставі діють сучасні герої: Колядники і Пастухи прийшли віншувати Ісуса Христа

і величати Його колядками та щедрівками. Зв'язок із сьогоденням та дійсністю підкреслено в комічних інтермедіях і костюмах: Колядники і Пастухи вбрані в українські національні строї.

Різдвяний Вертеп як репертуарна вистава театру-студії «МІСТ» мав п'ять сценічних варіантів і розігрувався як в приміщенні, так і просто неба. Музичний супровід здійснювали декілька колективів: ансамбль зі Студії при Народному хорі ім. Г. Верьовки (керівники: Сусанна Карпенко та Ілля Фетисов), ансамбль артистів Київського театру-студії «МІСТ» (керівник – Олена Кореняк), а також фольклорний гурт «Божичі» (керівники: Сусанна Карпенко та Ілля Фетисов). Різні сценічні варіанти вистави [5] зі зміною кількості персонажів створювались залежно від сценічного запиту, умов виступу та глядацької аудиторії.

Одним із цікавих сценічних варіантів Різдвяного Вертепу є версія з тіншовим театром на початку дійства у супроводі гри на музичних інструментах (сопілці, окарині, дзвіночках, дрімбі тощо). Прем'єра цього спектаклю відбулась у Музичній вітальні ім. І. Козловського в Києві взимку 2016 р. Взимку 2018 р. і 2019 р. цей Різдвяний Вертеп побачили глядачі на заході в Музеї театрального, музичного та кіномистецтва України у музичному супроводі ансамблю артистів театру під керівництвом Олени Кореняк.

У Вертепній виставі діють такі персонажі: Ангел, Ірод, Чорт, Пастушка, Мошко, Сара, Смерть, три царі: Гаспар, Мовтезар, Мелхеор (Мельхіор), Господар, Господиня, Коза, Козоводи, Ангели, Пастухи, Колядники. Дія відбувається на сцені, глядачі спостерігають за подіями в залі. Деякі сцени граються на авансцені та із залученням глядачів.

Вертепна вистава розігрувалась декількома акторськими складами. Пастушка (Алла Прудка, Марія Коваленко, Олена Кореняк) виходить до глядачів і оповідає про незвичайне світло, яке зненацька з'явилося з неба і сіяє над вертепом. Ангел (Євген Сніжко, Марія Коваленко) приносить вість Пастушкам про народження Месії Христа, закликає

вітати Рожденного піснями і сповістити про цю радість людям.

Наводимо фрагмент версії Різдвяного Вертепу із тіншовим театром.

Колядницький гурт артистів театру співає колядку «Воскликнули Янголи». На екрані з'являється світло. Звучать мелодійні дзвіночки. На білому тлі екрану глядачі бачать появу Різдвяної зірки в нічному небі, Марію Матір із Христом на руках і Йосипа серед пастухів із худобою.

Зірка 1 говорить:

«Пригода нині дивна стала:

У небі Зірка засіяла.

Їй вторить Зірка 2:

«Позолотила доли, гори,

Ліси, далекії простори...»

Зірка 3 підхоплює:

«Новину дивну сповістила:

Марія Сина народила!»

Подих Зірок разом. Звучить музика дзвіночків. Гурт колядників виходить на сцену, і артисти театру-студії «МІСТ» співають колядку: «Ген високо, в синім небі».

На екрані глядачі бачать появу Ангелів. Ангел 1 промовляє:

«Весь світ нині звеселився,

Бо Син Божий народився!»

Ангел 2 продовжує:

«І ви, браття, звеселіться,

Рожденному поклоніться!

... А з якого це ви роду?»

Колядники відповідають:

«З українського народу!»

Ангел 1 звертається до всіх присутніх:

«До Вертепу поспішайте,

Сина Божого вітайте.

І всім людям говоріть,

Що Христос прийшов на світ!»

Колядники разом промовляють:

«Добре, браття, ідемо,

І цю вість понесемо!»

Звучить колядка Я. Яциневича «Бог ся рождає».

На екрані зображення Вертепу: біля печери є декілька дерев, в небі горять зірки. Оповідач 1:

«Сьогодні ніч свята, і ніч велика,

Бо Господь прийшов до світу!»

Оповідач 2:

*«У місті далекому у Віфлеємі.
В печері убогій, в печері тій темній
У Діви Марії родилось дитячко
Ісусом назвали, Святе це Малятко!»*
Звучать дзвіночки. Прилітають Ангели.

Ангел 1:

*«Славу, славу ми співаєм.
Сина Божого вітаєм!»*

Ангел 2:

*«По всім світу цю новину
Рознесемо за хвилину!»*

Ангели відлітають.

Голос 1 за сценою:

*«У цю ніч раділи і тварини,
Що з'явилась Божая дитина.*

(З'являються Віслюк і Віл: звуки маракасів із цоканням копит, тельняке дзвоник у Вола на шії.)

*Бачите, ось Віслючок з Волом
Не сплять, а до печери йдуть гуртом».*

Віслюк:

*«І-а, холодна нині ніч, ти відчуваєш,
брате?*

То ж маємо іти Дитячко зігрівати!»

Віл:

*«Як заїдемо до стайні – біля ясел ляжем,
І диханням своїм зігріємо Дитя, Йому
пошану вкажем!»*

Звучать мелодійні дзвіночки. Ангели промовляють разом:

*«Спішіть, спішіть ви до Ісусика малого,
А нам летіти час, щоб сповіщать про
Бога!»*

Голос 1 за сценою:

*«Полетіли Янголята про це диво спові-
щати!»*

Оповідач 2:

*«Ну а зовсім недалечко пастухи пасли
овечки».*

Чути звуки овечок: «Бе-ме-бе-ме», тельня-
кання дзвоників, звуки зозульки і маракасів.

Пастушок 1:

*«Дивіться, браття, що за чудеса:
Зоря яскрава в небі, от краса!»*

Пастушок 2:

*«Ми ось тут при стаді спали,
І не знали й не гадали,*

Що коїться в небесах!»

Чути звуки дзвіночків. Пастушок 1:

*«Аж тут раптом серед ночі
Протираєм сонні очі
І почули: хтось співає,
А на небі Зірка сяє!»*

Пастушок 2:

*«Ми почули спів Ангелів,
Спів величний, спів веселий,
Що в Вертепі, у яскині,
Божий Син родився нині!»*

Мелодійні дзвіночки, звук зозульки.

Ангел 1 сповіщає пастухам:

*«Ви за Зорею поспішайте і до печери виру-
шайте,*

*Там на Дитячко подивіться, низенько
Йому вклоніться!»*

Пастух 1 промовляє:

*«Ідемо, браття, швидко в путь
Хай Ангели нас всіх ведуть!
Там десь Дитя мале в яскині,
Тихенько спочива на сні».*

У виконанні артистів театру звучить
колядка Й. Кишакевича «Спи, Ісусе, спи».

Пастух 1:

*«О, слава, слава Тобі, Царю!
Прийми від нас ці скромні дари!»*

Голос 1:

*«Вклонилися Ісусу пастушки
Подарували теплу ковдру й подушки,
Та пішли по світу мандрувати
Про Святе Дитя розповідати!»*

Звуки зозульки, маракасів і двоників.

Голос 2:

*«А Зірка в небі сяє, не згасає:
І трьом царям новину сповіщає!»*
Звучить музична перегра на дрімбі.

Цар 1:

«О! О! О!

*Ми відаємо про зорі і планети,
Про календар і про Чумацький шлях,
Нарешті бачимо Зорю, що світить нам
здалека,*

Давно читали ми про неї у книжках!»

Цар 2:

«О! О! О!

*Із мудрих книг дізналися новини,
Що народилася вже Божая дитина.*

В Віфлеємі днесь Марія

Приспів:

Сла-ва во вишніх Бо-гу, сла-ва во вишніх Бо-гу і мир всім на зем-лі.

Прибігають до вертелу пастирі
І з собою несуть дари в офірі.

Приспів:

Слава во вишніх Богу, (2)
І мир всім на землі!

А з Востока за звіздю йдуть царі:
Три преславні, прерозумні зіздарі.

Приспів

Там Йому смиренно поклін віддали,
Пред Ним злато, ливан, миро поклали.

Приспів

Ми також Христу поклін свій віддаймо
І разом з небесним хором співаймо:

Приспів

Життя Його – це буде хрест й терпіння.

А людям всім Він принесе спасіння!»

Цар 3:

«Ідемо за зорею, що не згасне

Побачимо Дитя прекрасне!

О! О! О!»

Звуки дрибми. Царі по черзі промовляють:

Цар 1:

«Візьму я Золото – бо це Дитя є Цар!»

Цар 2:

«Візьму я Ладан – бо Він Бог вівіки!»

Цар 3:

«Візьму я Смирну – Безсмертний Він еси,

Він Богом є і Чоловіком!»

Царі разом:

«О! О! О!»

Звучить мелодія перегри на металофоні, звуки дзвіночків.

Голос 1:

«Дари зібрали Мудреці

І вирушили світом,

Щоби Дитя Святе

У Віфлеємі взріти!»

Голос 2:

«Зоря вела їх і світила ясно

Крізь Іудею. Іродове царство!»

Звуки дзвіночків. Колядницький гурт артистів театру співають українську народну колядку «В Віфлеємі днесь Марія Пречиста».

Існування великої кількості різних версій Різдвяного Вертепу підтверджує той факт, що зміст Євангельської оповіді про народження Христа у Віфлеємі належить до найцікавіших сюжетів для втілення на театральній сцені і впродовж багатьох століть став традицією українського народу. Збережені пам'ятки барокового Сокиринського (Галаганівського), а також Куп'янського,

Славутського, Межигірського та інших Вертепів зі скринями, ляльками і текстами є невичерпною національною скарбницею. До цих давніх матеріалів історії театру звертаються сучасні режисери для здійснення постановок Вертепних вистав як лялькового театру, так і ігрового. До Вертепних спектаклів із зверненням до давніх пам'яток не згасає інтерес глядацької аудиторії, що свідчить про життя і розвиток традиції Різдвяних вистав у сучасній Україні.

Висновки. Різдвяні Вертепні вистави, які здавна побутували на українських землях, є найулюбленішим театральним зимовим дійством. Українські письменники, поети і драматурги ХІХ – ХХ ст. через звернення до традицій Різдвяного Вертепу підіймали важливі проблеми збереження національної ідентичності, боролися за збереження мови, літератури і держави навіть за найбільш несприятливих для українського народу соціально-політичних умов [4, с. 301].

Митців різних епох і поколінь приваблювала можливість показу у Вертепі синхронних подій народження і смерті, любові і ненависті, небесного і земного, реального і уявного [4, с. 301]. Отже, протягом ХVІІ – ХХ ст. Різдвяний Вертеп в Україні як театральний жанр засвідчив невичерпність глибини змісту Євангельської історії і показу її для глядачів засобами театральної виразності.

Сучасні режисери продовжують цю традицію. Актуальність сюжету Вертепної вистави у постановці Київського театру-студії «МІСТ» режисера Юлії Гасиліної показує, що герої Євангельської оповіді стали прототипами сучасного суспільства, а саме ігрове дійство резонує з подіями сьогодення.

Література

1. Павленко Г. Гортаючи сторінки історії. Київ: Національна академія керівників кадрів культури і мистецтв, 2014. С. 41–44.
2. Пилипчук Р. Історія українського театру (від витоків до кінця ХІХ ст.). Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка. 2019. С. 70–71.
3. Пилипчук Р. Початки українського шкільного театру в Галичині: Ярослав Ісаєвич про «Просфоніму». *Україна: Культурна спадщина. Національна свідомість. Державність*: збірник наукових праць. Львів, 1998. Вип. 5: Просфоніма: Історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича. С. 465–473.

4. Сулима М. Українська драматургія XVII – XVIII ст. 3-тє вид. Київ: НАН України, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка, Видавничий дім «Стилос», 2010. С. 294–301.
5. Вістку радісну несемо. Сценарії вертепів. Кн. 2. Львів: Свічадо, 2007, 84 с.
6. Український вертеп. Вертеп у драматургії, прозі та поезії XIX – XX ст.: збірник / упоряд. та коментарі М. Сулими. Київ: Дніпро, 2010, 608 с.

References

1. Pavlenko, H. (2014). Hortaiuchy storinky istorii [Turning the pages of history]. Kyiv: National Academy of Culture and Arts. S. 41–44 [in Ukrainian].
2. Pylypchuk, R. (2019). Istoriia ukrainskoho teatru (vid vytokiv do kintsia XIX st.) [History of the Ukrainian theater (from its origins to the end of the 19th century)]. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet im. I. Franka. S. 70–71 [in Ukrainian].
3. Pylypchuk, R. (1998). Pochatky ukrainskoho shkilnoho teatru v Halychyni: Yaroslav Isaievych pro “Prosfonimu”. [The beginnings of the Ukrainian school theater in Galicia: Yaroslav Isaevich about “Prosphonima”]. *Ukraina: Kulturna spadshchyna. Natsionalna svidomist. Derzhavnist: zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 5: Prosfonima: Istorychni ta filolohichni rozvidky, prysviacheni 60-richchiu akademika Yaroslava Isaievycha. Lviv. S. 465–473 [in Ukrainian].
4. Sulyma, M. (2010). Ukrainska dramaturhii XVII – XVIII st. Vydannia tretie [Ukrainian dramaturgy of the XVII – XVIII centuries. The third edition]. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut literatury im. T.H. Shevchenka, Vydavnychi dim “Stylos”. S. 294–301 [In Ukrainian].
5. N.a. (2007). Vistku radisnu nesemo. Stsenarii vertepiv. Kн. 2 [We bring glad tidings. Nativity scenes. Book 2]. Lviv: Svichado. 84 s. [in Ukrainian].
6. Sulyma M. (ed.) (2010). Ukrainskyi vertep. Vertep u dramaturhii, prozi ta poezii XIX – XX st. Literaturno-khudozhnie vydannia. Zbirnyk [Ukrainian nativity scene. Nativity scene in drama, prose and poetry of the 19th and 20th centuries. Literary and artistic publication. Collection]. Kyiv: Dnipro. 608 s. [in Ukrainian].